

Nya Åminne bruk

Antikvarisk medverkan i samband med vård- och
underhållsarbeten utförda 2020,
Värnamo socken i Värnamo kommun, Jönköpings län

Nya Åminne bruk

Antikvarisk medverkan i samband med vård- och
underhållsarbeten utförda 2020,
Värnamo socken i Värnamo kommun, Jönköpings län

Jönköpings läns museums dnr: 2020-071
Länsstyrelsens dnr: 434-7887-2019

Rapport och foto: Britt-Marie Börjesgård
Grafisk mall: Anna Stålhammar
Tryck: Arkitektkopia, Jönköping

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Utdrag ur tryckta och ajourhållna ekonomiska kartor är återgivna enligt tillstånd:
© Lantmäteriet. Ärende nr MS2007/04833.

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2021

Innehåll

Inledning.....	5
Syfte.....	5
Historik.....	5
Beskrivning inför åtgärder.....	6
Vidtagna åtgärder.....	7
Målning av fönster.....	7
Renovering masugnen.....	8
Arbeten kolladen.....	9
Utrymningstrappa.....	10
Sammanfattning.....	10
Utförda arbeten.....	10
Utvärdering.....	11
Administrativa uppgifter.....	12
Arkiv.....	12
Tryckta källor och litteratur.....	12

Bilagor

Bilaga 1. Fotobilaga.....	13–16
---------------------------	-------

Utdrag ur digitala fastighetskartan.

Inledning

Länsstyrelsen lämnade i beslut daterat 2019-10-02 bidrag till restaurering av Nya Åminne bruk, dnr 434-7887-2019. Beslutet omfattade medel för utbetalning under 2020. Bidraget lämnades till bland annat restaurering och målning av fönster och annat kulturhistoriskt motiverat fastighetsunderhåll. Ett villkor var att arbetena skulle utföras i enlighet med den vård- och underhållsplan som Jönköpings läns museum tog fram 2008 på stiftelsens uppdrag. Som övriga villkor gällde bland annat att arbetena skulle ske i samråd med antikvarie samt att arbetena skulle dokumenteras. Stiftelsen har anlitat Britt-Marie Börjesgård vid Jönköpings läns museum för antikvarisk medverkan, dokumentation och rapport.

Syfte

Arbetena var av underhållskaraktär med syfte att ställa byggnaderna i gott stånd.

Syftet med den antikvariska medverkan var att dokumentera de genomförda åtgärderna i allmänhet, men även att fånga upp eventuella kulturhistoriska iakttagelser.

Historik

År 2006 förklarades Åminne bruk som byggnadsminne. Redan tidigt, under 1900-talets första hälft, fanns ett intresse av att bevara sjömalmsmasugnen. Efter att gjuteriet lades ned 1992 blev frågan om att bevara hela industrimiljön aktuell. Sedan 1995 har restaureringsåtgärder och tillgängliggörande genomförts i etapper med stöd av länsstyrelsen, Värnamo kommun samt ideella och privat insatser.

Sjömalmshyttan vid Nya Åminne bruk fick sin nuvarande placering 1899, då masugnen flyttades från Kärda socken till Vidösterns strand. Omlokaliseringen gjordes för att få enklare och rationellare transporter både av malm och av tackjärn vilket närheten till sjön och järnvägen innebar. Några år senare, efter att gjuteriet i

Åminne bruk från sjösidan, med masugnen och kol-ladan. Foto från 2019.

Kärda förstörts i en brand 1907, flyttades hela verksamheten till den nya platsen.

Nya Åminne, eller Ferrum som bruket officiellt hette, var under ett antal decennier framgångsrikt inom sin nisch. Sjömalm har en lägre kolhalt än bergmalm och lämpar sig därför särskilt väl till gjutgods. Med sjunkande järnpriser och sinande tillgång till sjömalm blåstes masugnen ned 1934, den var då Sveriges sista sjömalmshytta i bruk.

Verkstaden och gjuteriet utvecklades och drevs vidare i olika former under ytterligare ett drygt halvt sekel. Under de sista tjugo åren drevs gjuteriet av Erik Jarl. År 1992 lades gjuteriet ned och en betydande industriepok gick därmed i graven.

Ett viktigt instrument i bevarandet av Åminne bruk är den vård- och underhållsplan som upprättades 2008 genom Helene Stalin Åkesson, Jönköpings läns museum. Planen fungerar som en bas för det löpande underhållet. Under 2016 påbörjades en genomgång av fönstren. Arbetet har genomförts i etapper, med 2020 som den fjärde etappen. Vid sidan om fönsterarbeten har bland annat ett takfall lagts om och gördelbalkarna på kolladans östra gavel har kontrollerats.

Beskrivning inför åtgärder

Fönsterbågar, karmar och beslag som senast renoverades 1998–1999 var i behov av ommålning, då färgen hade börjat flagna och vissa kittfalsar var urfallna.

Gördelbalkarna av rundtimmer på kolladans södra långsida var spruckna och partiellt rötskadade. Balkarna på östra gaveln åtgärdades i två omgångar, dels 2016 då den övre balken åtgärdades, dels 2019 då det var dags för den nedre balken. Det noterades samtidigt att balkarna på kolladans sydfasad var spruckna, men bedömdes då inte vara i så dålig kondition att det föranledde åtgärder. Vissa av balkarnas tillstånd hade dock försämrats akut under vintern.

Masugnen genomgick en större restaurering 2000–2001 då bland

Kolladan före åtgärd.

Masugnen före åtgärd. Mitt i bild syns ett avrostat dragjärn och i bildens överkant ytterligare ett avrostat järn som hänger ner.

annat urfallna fogar till teglet fogades om och dragjärnen rengjordes, rostskyddsbehandlades och målades. Inför genomgången av årets etapp hade skador på några av järnbanden noterats, flera av banden var avrostade och krävde åtgärd.

För utrymningen från modellvinden, som nyttjas som samlingslokal, finns sedan ett antal år en ståltrappa som leder ner i gjuterihallen för vidare utrymning via portarna i söder. Trappan var dock inte helt användarvänlig då den upplevdes som brant och dessutom hade förhållandevis smala trappsteg. Vidare var trappans ledstång inte höjdmässigt anpassad till räcket vid det övre vilplanet vilket gjorde att detta behövde förbättras så att en utrymning ska kunna ske tryggt och säkert.

Den gamla utrymningstrappan.

Vidtagna åtgärder

Målning av fönster

Ommålningen av fönster och portar som inleddes 2016 fortsatte i en fjärde och avslutande etapp sommaren 2020. Årets arbeten omfattade övervåningens fönster på den norra fasaden samt fönstren mot gården mellan verkstadsbyggnaden och gjuteriet fram till

Fönstren i gjuteriet målades på plats och på samma sätt som i tidigare etapper.

masugnen. Övervåningens fönsterbågar målades i en lokal på bruket som tillfälligt fick fungera som verkstad medan fönstren mot gården målades på plats. Träbågarna skrapades, eventuella trärena ytor oljades med en pigmenterad halvolja. Bågarna grundades sedan och ströks två gånger. Kittfalsarna sågs över generellt och kittades om i de fall det var behov. Ett linoljebaserat glasmästarkitt nyttjades.

De hörnbeslag som var rostiga lossades, slipades, grundades med en rostskyddsfärg och målades sedan in i bågens kulör. Sex beslag var så rostiga att de byttes. Pressade beslag fylldes med kitt på samma sätt som de hade varit. Trävirket i bågarna var generellt i gott skick, så några trälagningar behövde inte göras.

Fönsterkulören fastställdes i den första etappen 2016 utifrån de tidigare målade fönsterbågarna. Exakt kulör fanns inte noterad från den tidigare målningen, utan den gröna färgen bröts då på plats med de gamla bågarna som förebild. Inför start 2016 gjordes en enkel kontroll av kulören i ett skyddat läge på norra fasaden mellan båge och karm. Enligt NCS låg kulören ungefär mellan 5020-G30Y och 6020-G30Y men var ett uns gulare. Den nu nyttjade brytningen benämns U/0 219 enligt Engwall & Claessons färgsystem, med kromoxidgrönt som bas. Färgen är bruten med engelskt rött, gul järnoxid, svart och vitt. Som rostskyddsfärg till beslagen nyttjades Temaprimer EE från Tikkurila och detta är en alkydbaserad färg.

Målningsarbetena utfördes av Johan Svensson, J. Svenssons Måleri, Värnamo.

Renovering masugnen

Avrostade och kraftigt rostskadade dragjärn runt masugnens nedre del lagades. Lagningar utfördes på fem ställen, det var bandet ner mot mark, spännringen i band tre lagades, vidare kompletterades två dragjärn mot masugnens framsida och ett avrostat järn och fäste på sidan av masugnen. Arbetena utfördes på plats genom att svartjärn i samma dimension som befintligt svetsades mot de ursprungliga järnbanden efter att de hade rengjorts från rost.

Masugnen före åtgärd. Dragjärnet mitt i bild har gått av och kasat ner då även det inmurade fästet var sönderrostat.

De lagade partierna målades. Ner mot mark användes en pigmenterad linolja, högre upp på stället nyttjades svart linoljefärg efter behandling med rostskyddsfärg.

Smidesarbetena utfördes av Finnvedens Smide AB och målningen utfördes av J. Svenssons Måleri.

Arbeten kolladan

Huvudparten av gördellisten på kolladans sydfasad byttes. Den del som bestod av rundvirke byttes i sin helhet (från den östra gaveln fram till tillbyggnaden från 1917, som är klädd med locklistpanel, längst i väster). Det var sammanlagt åtta stockar som ersattes med nya furustockar, de var 3,30 meter långa och i snitt 8 tum i diameter. De sammanfogades halvt i halvt och fästes med befintliga järnstag. Stockarna målades med Falu rödfärg. För att kunna utföra arbetena behövde brandindikeringskabeln demonteras, den återmonterades på den nya listen i samma läge som tidigare. Virket levererades från Landsbro Timber. Arbetet utfördes av Franssons Bygg AB.

Kolladan före åtgärd, vissa av balkarna var i riktigt dåligt skick och hade fått säkras inför arbetena.

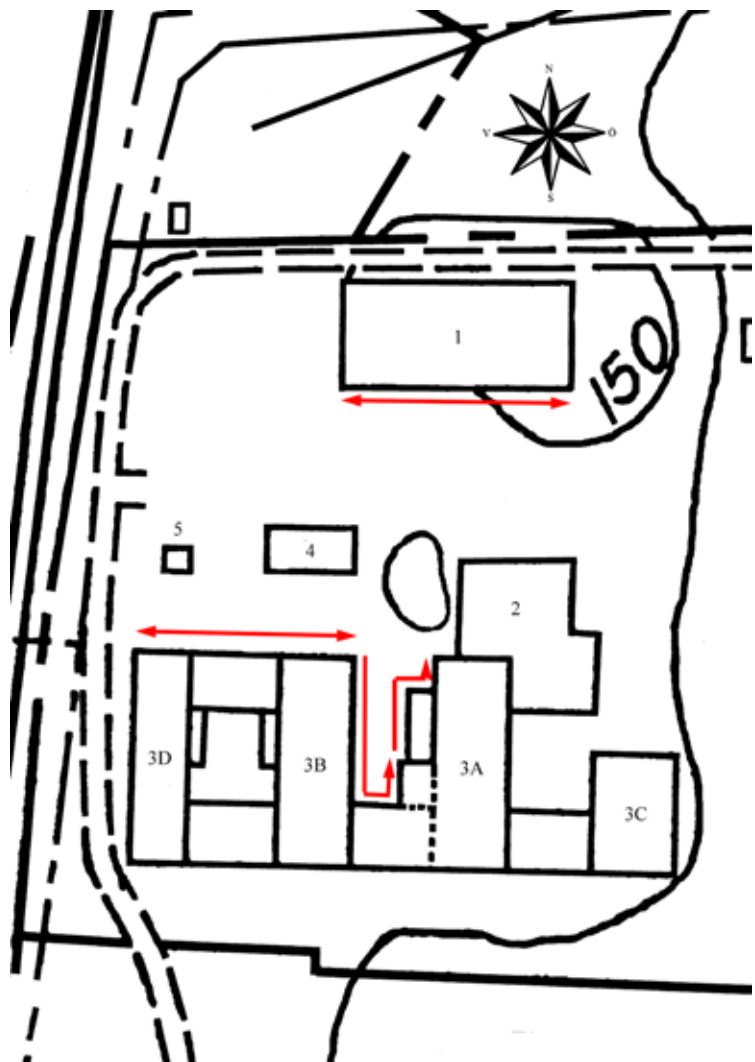
Utrymningstrappa

En ny utrymningstrappa från modellvinden ner i gjuterihallen tillverkades. Trappan monterades i samma läge som den tidigare trappan, men går något längre ut i gjuterihallen då den har en mera gångvänlig lutning. Trapppräcket anpassades i höjd mot vilplanets räcke. Trappan tillverkades av Finnvedens Smide AB som även monterade den.

Sammanfattning

Utförda arbeten

- målning av fönster på norra fasadens övervåning samt fönstren mot gården i norr,
- byte av rötskadade stödbjälkar på kolladans södra fasad,
- renovering av rostskadade järnband på masugnen,
- tillverkning och montering av en ny utrymningstrappa.

Plan med markerade fasader som har berörts av 2020 års arbeten.

Utvärdering

Slutbesiktning av de utförda arbetena genomfördes den 22 september 2020. Vid besiktningstillfället deltog från stiftelsen William Nilsson, Lars-Göran Holm och Göran Gustavsson, Johan Svensson, J. Svenssons Måleri, Anders Fransson, Franssons Bygg, Anders Eriksson, Finnvedens Smide, Bo Ejenfors, länsstyrelsen, antikvarie Britt-Marie Börjesgård, länsmuseum samt länsmuseumschef Johan Gärskog.

Stiftelsen hade utsett Jönköpings läns museum, Britt-Marie Börjesgård till antikvarisk medverkande. Länsmuseum har följt de utförda arbetena i samråd med entreprenörer och beställare. Länsmuseets roll har varit att göra antikvariska bedömningar och dokumentera arbetet samt eventuella äldre konstruktioner.

Vid slutbesiktningen gjordes några smärre noteringar, en ny smidd bricka skulle tillverkas till en bultarna i gördelbalkarna till kolladan. Vidare konstaterades att det återstod några mindre fönster på andra planet i anslutning till kupolugnen att måla, men i övrigt fanns inget att anmärka.

Länsmuseets generella synpunkt var att arbetena var väl utförda. De slutförda arbetena hade genomförts på ett antikvariskt tillfredsställande sätt och godkändes därför.

Slutbesiktning i masugnens rådstuga, från vänster Anders Eriksson, Anders Fransson, Göran Gustavsson, Johan Gärskog, Johan Svensson, Bo Ejenfors, Lars-Göran Holm och William Nilsson.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr: 434-7887-2019
Jönköpings läns museums dnr: 2020-071
Byggherre: Stiftelsen Åminne bruk
Entreprenör måleri: J. Svenssons Måleri
Entreprenör bygg: Franssons Bygg AB
Entreprenör svetsarbeten: Finnvedens Smide AB
Antikvarisk medverkan: Britt-Marie Börjesgård
Rapportansvarig: Britt-Marie Börjesgård
Rapportgranskning: Anders Franzén
Län: Jönköpings län
Kommun: Värnamo kommun
Socken: Värnamo socken
Fastighetsbeteckning: Helmershus 6:52, 6:53

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv.

Referenser

Arkiv

Jönköpings läns museum (JLM)

Tryckta källor och litteratur

- Börjesgård, Britt-Marie. 2017. *Nya Åminne bruk. Antikvarisk medverkan, i samband med vård- och underhållsarbeten utförda 2016*. Jönköpings läns museum byggnadsvårdsrapport 2017:19.
- Börjesgård, Britt-Marie. 2019. *Nya Åminne bruk. Antikvarisk medverkan, i samband med vård- och underhållsarbeten utförda 2018*. Jönköpings läns museum byggnadsvårdsrapport 2019:14.
- Börjesgård, Britt-Marie. 2020. *Nya Åminne bruk. Antikvarisk medverkan, i samband med vård- och underhållsarbeten utförda 2019*. Jönköpings läns museum byggnadsvårdsrapport 2020:21.
- Malmsten, Karin. 2013. *Människor kring ett bruk. ur Åminne bruk, människor och maskiner*. Värnamo.
- Stalin, Helene. 2008. *Vård- och underhållsplan Nya Åminne bruk*. Jönköpings läns museum byggnadsvårdsrapport 2008:6.
- Åsgrim Berlin, Agneta. 2006. *Antikvarisk kontroll, Kolladan i Nya Åminne bruk*. Jönköpings läns museum byggnadsvårdsrapport 2006:16.
- Åsgrim Berlin, Agneta. 2010. *Antikvarisk kontroll, Masugnen i Nya Åminne bruk*. Jönköpings läns museum byggnadsvårdsrapport 2010:43.

Bilaga 1. Fotobilaga

Fotografier tagna vid slutbesiktningen den 22 september 2020.

Fönstren på övervåningen, norra fasaden målades i denna etapp.

Vidare målades samliga fönster in mot gården i norr förutom lanterninens fönster som målades i första etappen 2016.

Den östra delen av gården, de små fönstren på kupolugnens andra våning missades dock.

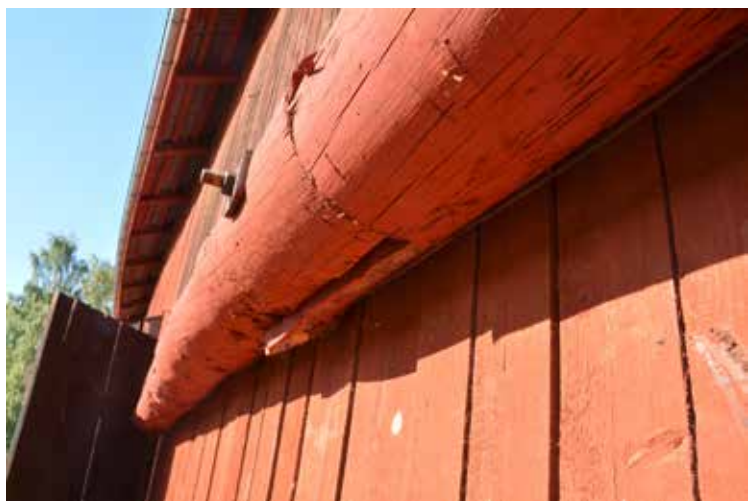
De övre fönstren i kupolugnens fasad missades när målningsarbetena utfördes.

De nya balkarna utfördes i rundvirke på samma sätt som tidigare.

Den moderna brickan skulle bytas till en smidd bricka lika de övriga brickorna.

Stockarna sammanfogades halvt i halvt.

Översikt över bytta balkar.

Lagat och målat dragjärn ner mot mark, samt ringen i det tredje bandet.

De två lagade dragjärnen mot masugns framsida (i bild band 5 och 8 nedifrån räknat).

Det lagade dragjärnet på masugnens sida (band 4 i bild nedifrån räknat).

Den nya utrymningstrappan med en mera gångvänlig lutning och högre räcken.

Den nya utrymningstrappan sedd från gjuterihallen.

Under sommaren 2020 genomfördes vård- och underhålls-
arbetena på Nya Åminne bruk. Övervåningens fönster på
den norra fasaden och fönstren mot gården i norr målades.
Vidare byttes ett antal rötskadade gördelbalkar på kolladan,
rostskadade dragjärn på masugnen lagades och en ny ut-
rymningstrappa tillverkades.

